

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI

GLOBAL TA‘LIM VA MILLIY METODIKA
TARAQQIYOTI

mavzusidagi V an‘anaviy respublika ilmiy-amaliy anjumani
materiallari

2021-yil, 26-aprel

Toshkent – 2021

sayqallangan tasvirlarda tafsilotlar o‘ta bo‘rttirilib yoki o‘ta nafislashtirilib berilsa, og‘zaki variantda esa oddiy so‘zlashuv uslubida voqealar lo‘nda bayon etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2005.
2. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Шарқ, 2008.
3. جنگناما پادشاه جمشيد. Тошбосма, ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Адабиёт ва санъат музейи фонди, Инв. №118. 1335 й. (хижрий)

HIKOYA JANRIDA “ILK UCHRASHUV”, “AYRILIQ”, “VISOL” MOTIVI

*Hamrayev Komiljon O‘lmasovich,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
“Adabiyot nazariyasi va zamonaviy
adabiy jarayon” kafedrasi dotsenti(v.b)
khamrayev@gmail.com*

*Xayrullayev Azamat Xoliqovich
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU o‘qituvchisi
azamatxayrulla@gmail.com*

***Annotatsiya:** Bu maqolada XX asr o‘zbek hikoyalarida muhabbat mavzusining yoritilishi o‘rganilgan. Ishq-muhabbat mavzusiga oid asar syujetlarining tipologik va o‘ziga xos ko‘rinishlari talqin qilingan. Tog‘ay Murod, Xayriddin Sulton, Nazar Eshonqul, Murod Muhammad Do‘st, Olim Otaxon kabi ijodkrlarning hikoyalari misolida oshiq va ma’shuqa ruhiyatidagi o‘zgarishlar tabiat tasviri fonida ko‘rsatilishi tahlil qilingan. Bundan tashqari muhabbat haqida hikoyalarda ayriliq va uchrashuv motivlarining poetik xususiyait keng yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Sarlavha, kompozitsiya, syujet tizimi, badiiy obraz, badiiy detal, badiiy g‘oya, majoziy ma’no.*

***Annotatsiya:** In this article the illucidat of love was learned in XX th century`s uzbek literature. The typologic and specific features of sujets worksthat conserning the theme of love and passion were interpreted. As an examole in the stories` of authors such as Tog‘ay Murod, Xayriddin Sulton, Nazar Eshonqul, M.Muhammad Do‘st, Olim Otaxon presenting the changes in lovers` psychology were analused as image of the nature.*

Moreover poetic features of the motives, parting and meeting were described in the stories of love.

***Key words:** Title, somposition, subject, artistic subject, artistic images, artistic detail, artistic spiritual meaning.*

Yigirmanchi asrda o‘zbek hikoyachiligi chin ma’noda o‘z qiyofasini topdi. Hikoya tarixiy shakllanish jarayonida shaklan va mazmunan yangilanishga yuz tutdi. Natijada o‘zbek hikoyachiligi inson va jamiyat, odam va olam, o‘tmish va kelajak muammolarini faol aks ettirishda badiiy maydon vazifasini bajardi. Shu bois Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhor, Shukur Xolmirzayev, Ahmad A‘zam, Nazar Eshonqul kabi yozuvchilarning hikoyalarida o‘z ifodasini topgan turfa mavzular yigirmanchi asr adabiyoti tarixida o‘chmas iz qoldirgan.

Keyingi yillarda adabiy jarayonda bir mavzuga bag‘ishlangan hikoyalarni to‘plam holida nashr etish urfga aylandi. So‘ngi yillarda “XX asr muhabbat haqida yigirma hikoya”, “Oqtirnoq” va “Onajon, ka’bam o‘zing” kabi to‘plamlarning paydo bo‘lishi nafaqat o‘zbek hikoyachiligining taraqqiyot bosqichlarini to‘g‘ri baholashga xizmat kiladi. Badiiy adabiyotda shunday mavzular bo‘ladiki, ular o‘z qolipida, o‘z qahramonlari doirasida ish ko‘radi. Mana shunday mavzulardan biri – bu ishq-muhabbat mavzusidir. Mulohaza qilib ko‘rilsa, bizda o‘zbek xalq og‘zaki ijodidan tortib, mumtoz adabiyot tarixi va to bugunga dovur ishq mavzusini badiiy talqin etgan turli janrlardagi abadiyat monumentlari juda ko‘p. XX asr muhabbat haqida yigirma hikoya” to‘plamida: “Adabiyotimiz xazinasida aynan muhabbat mavzusida yozilgan, bugungi va kelgusi avlodlar ham o‘qib zavqlanadigan shoda-shoda marvariddek sara hikoyalar ham mavjud...”[Karimov,2015:4], degan so‘zlarni o‘qiymiz.

Mazkur to‘plam tarkibidagi hikoyalarda bir mavzuning turfa talqinini ko‘rsakda, ular o‘rtasidagi mushtarak jihatlarning ham muhimligini e’tirof etish joiz. Bir mavzuga bag‘ishlangan hikoyalarda o‘xshash komponentlarning zohir bo‘lishi, muhabbat tuyg‘usining bir-biriga yakin lavhalardagi ifodasi, shuningdek, oshiq va ma’shuqa ruhiyatidagi kechinmalar tasviri har qanday kishi xotirasida o‘z izini qoldiradi.

Yigirmanchi asr hikoyachiligi mavzu jihatidan boy va xilma-xil. Ushbu hikoyalar davr muhabbati, uning o'ziga xos xususiyatlari bilan bir qatorda dunyo adabiyotining an'anaviy syujetlarni, iztirob, hijron visol kabi abadiy barhayot motivlarni tasvir etib kelmoqda. Aksariyat hikoyalar obrazlar tizimida uchlik, ya'ni oshiq, ma'shuqa va raqib sistemasining mavjudligi bu mavzuning tipologik belgilari ilk syujet namunalarida uchraydi. Badiiy adabiyotda bu tushunchalar ilk syujet tarkibida namoyon bo'ladi: "Ilk syujet deganda biz ilohiy kitoblar, xususan, "Qur'oni Karim"da kelgan ilk odam – Odam alayhissalom to'g'risidagi ilk ilohiy axborotni"[Jo'raqulov, 2015:153] badiiy adabiyotga ko'chganini nazarda tutamiz.

Fikrimizni oydinlashtirish maqsadida bu to'plamdan joy olgan ba'zi hikoyalarga to'xtalsak. Murod Muhammad Do'stning "Dashtu dalalarda" hikoyasi o'zining mazmun-mohiyati bilan sinalgan an'anaviy syujetga ega asarlarni esga soladi. Hikoya bosh qahramon polvonning ruhiy kechinmalari bilan boshlanadi. "Hadicha ketdi-yu, ko'ngildan halovat ham ketdi." Endi bu yerda polvonning ham yashashi qiyin. Sababi "uydagi hamma narsa Hadichani esga soladi: ostonaga qadami tekkan, devorga yelkasi chidab o'tirishi" mahol edi. Natijada polvonning yuragi toriqdi. "Boqqa olib tushadigan qiyalikdagi bobosidan qolgan yerto'lani o'ziga boshpana qildi". Bu boshpana toraygan ko'ngilga mos joy edi. Polovonga "erto'la avvaliga sal vahimali ko'rindi. Shifti past, agar chiroq bo'lmasa, naq lahadning o'zginasi" edi. U asta-sekin "go'rsimon ekaniga ham ko'nikdi". [Muhammad Do'st,2015:147] Ayni shu "ko'nikish"dan so'ng bo'lib o'tgan voqealarni birin-ketin esga oldi. Esga oldiyu, o'z-o'zidan xafa bo'ldi. Uning borlig'ini qamrab olgan o'rlik tumani tarqab, fikri tiniqlasha boshlagan edi...

Hikoya voqealari bir nechta syujet chiziqlari orqali bayon qilinadi. Hikoyadagi xronologik syujet chizig'iga ikki retrospektiv syujet chizig'i kelib ulanadi. Bu esa, katta epik asrga xos bo'lgan zamon va makon o'lchamlarini qamrab olish imkonini beradi. Hadichani Sho'rquduqdan kelin qilib olib kelish voqeasi, Salim saqich bilan bog'lik hodisa va Xadichani qaytarib olib kelish yo'lida sodir bo'lgan voqealarning har birida muhabbatning achchiq iztirobi, hijronning qiynoqli azobi, visolning

shirin damlari o'z ifodasini topgan. Salim saqich Nazar Maxsum kabi dajjollarning hiylasiga bandi bo'lgan polvon yerto'ladan ozod bo'ladi. Endi uni xech kanday kuch Xadichadan ajrata olmas edi. Yozuvchi hikoyadagi xronologik syujet chizig'ida ayriliqvoqealarini tasvirlasa, retrospektiv syujet chizig'ida esa, baxtiyor oshiq va ma'shuqa orasiga gumon urug'larini sochgan Salim saqich singari manfur kimsalarning qilmishlari haqida gapiradi. Demak, bu hikoya mazmun-moxiyati, qahramonlarning iztirob, hijron va visol onlarini his qilishi hamda dajjol xiylasiga aldanishi bilan ilk syujet voqealarini esga soladi. Xullas, yozuvchi kichik janrda davr qahramonining yorqin obrazini yaratgan. Bu obraz sodda, mard millat o'g'lonining badiiy asardagi aksi deyish mumkin.

Muhabbat haqidagi asarlarda ilk syujetning qaysidir xususiyatlari badiiy matn to'qimasida nihon bo'ladi. Masalan, Sayid Ahmad "Ko'zlarida sehr bor edi", Olim Otaxon "Xotira va xayol", Nazar Eshonqul "Oq alanga" hikoyalarida ayriliq motivi ustuvorlik qiladi. Oshiq obrazi hijron dardida ruhiy kechinmalarini o'z tilida bayon etadi. Bu qahramonning dard-qayg'ulari va o'y-xayollarining boricha aks ettirishda katta yordam beradi. Bunday hikoyalar syujet qurilishi va ifoda yo'sini bilan lirik tafakkurga xos xususiyatlarni o'zida mujassam qiladi. O. Otaxonning "Xotira va xayol" hikoyasi voqealari qahramonning ichki olami, uning ruhiyatidagi evrilishlar orqali ochib beriladi. Qahramonning his-tuyg'usi tabiat xodisalari bilan qorishib, ramziy ma'no kasb etadi:

"...Xona jimjit. Tashqarida esa qor yog'yapti.

Yarim soat ilgari ko'chada bu baland imoratlari, yo'lkasiz, dov-darxtsiz ko'chalarda o'ychan yurib kelayotgan mahal mening pocha-po'stinim, sochlarim, yuzimga kelib qo'nayotgan qor endi xayollarim va xotiramga yog'ar va oppoq qor uchqunlari muhabbat, yoshlik iztiroblari haqidagi xayollarimni tungi yulduzlar kabi yorita boshlagandi"[Olim Otaxon,2015:218]. Hikoyada nim qorong'u xonaga oppoq qor uchqunlari, inson jismiga uning ozod ruhi kontras qo'yiladi. Yuqoridagi ko'chirmada ko'rinadiki, bu ikki qarama-qarshi tushuncha badiiy konflikt vazifasini bajargan hamda simmetrik o'q yanglik hikoyada ichki mazmun muvozanatini

ta'minlagan. Oppoq qor uchqunolari qahramonning qorong'u dunyosini yoritib, umidbaxsh tuyg'ularga oshno qilgan. Bu hikoya o'z ma'shuqasidan ayrilgan oshiqning iztiroblari haqida bo'lib, uning iztiroplariga faqat xotira va xayollargina malham bo'la oladi. Arofatning quyidagi so'zlari qahramon xotirasida gavdalanib, xasta ko'ngliga taskin beradi. "...Sen o'shanda yerda inson hayoti boshlangandan beri dunyodan ko'z yumib o'tganlar bahorda gullar bilan, yozda suvlar bilan, kuzda yomg'ir, qishda qor bilan qaytib keladi, deganding"[Olim Otaxon,2015:221]. Demak hikoyada qahramon jisman ayrilik hissini azob cheksada, ruhan ma'shuqasi bilan birga ekanligiga ishonib yashaydi.

N.Eshonqulning "Oq alanga" hikoyasi qahramonining boshini ham ayriliq o'ti ham kilgan. Bu hikoyada ham roviy voqealarni retrospektiv usulda bayon qiladi. Oshiq qalbidagi hijron iztirobi shunchaki to'g'ridan-to'g'ri emas, balki xat orqali tasvirlanadi: "...Sen meni, balki, esingdan chiqargandirsan, –deb xat yozardi yigit o'zi bir paytlar ko'ngil qo'ygan qiziga, – men xotirangdan, balki butkul o'chib ketgandirman. Lekin mening yodimda hamon o'sha qiyofada – ko'kish gulli oq ko'ylakda lovullab yonib turasan. Sen xuddi hilpirab turgan oq alangaga o'xshaysan. ...Alanga hamon mening sovuq xonamni cho'g'day isitib turibdi"[Nazar Eshonqul,2015:252].

"Oq alanga"da ham xona badiiy makon vazifasini bajaradi. Oshiqning alangadek muhabbatiga yolg'iz mana shu xona guvoh. To'g'rirog'i, faqat guvohgina emas, sirdosh, suhbatdosh. Chunki yigit har kuni xat yozar va gultuvaklarga joylab, xonasiga terib qo'yar edi. Uning qalbidagi bor iztiroblar xatlarda aks etayotgani sabab ular butun xonani gulzorga aylantirib yuborgandi: "Deraza to'lgach, yigit qog'oz gullar solingan tuvaklarni yozuv stoliga, kursiga, kitob javoniga, yerga, keyin esa divanga terib qo'ya boshladi. Xonaning burchaklari ham kog'oz gulli tuvaklarga to'lib ketdi. Xonada nogahon barcha gullari chaman bo'lib ochilgan gulzor paydo bo'ldi"[Nazar Eshonqul,2015:253].

O'zbek hikoyachiligida yozuvchilar tabiat va interer tasviridan ko'p maqsadlarda foydalanishgan, biroq N. Eshonqulning "Oq alangasi"dagi peyzaj

o‘ziga xos. Unda xatlar, oq alanga, guldon, xona – barchasi bir butunlikda oshiq ko‘nglining turli qirralarining ramziy ifodasi, aniqrog‘i, oshiq qalbining o‘zi edi: “Yigit xonani tashlab chiqib ketdi. Uyni aylanib o‘tarkan, xona derazasiga ko‘z tashladi. Xonani lovullagan alanga burkagan edi...”[Nazar Eshonqul,2015:253].Oq alangaga aylangan xona yozuvchining badiiy topilmasi. Bu topilma mohiyatida muhabbat deya atalmish eng oliy tuyg‘u jilva qiladi.

Bu kitobdan joy olgan Tog‘ay Murodning “Er-xotin”, Xayriddin Sultonning “Dunyoning siri” hikoyalari ham voqelikning bayon etilishida, syujet va obrazlar tizimida mushtarak lavhalar ko‘zga tashlanadi. Hikoya voqealari xronologik syujet chizig‘ida ro‘y berishi, hikoya markazida yosh oilaning tasvirlanishi, er-xotinning ruhiyati ifodasi fikrimizga misol bo‘ladi. Ammo shuni qayd etish kerakki, bu ikki hikoyaning kompozitsion xususiyatlari o‘zaro farqqiladi. Ayniqsa, bu muallifning badiiy g‘oyasida yaqqol ko‘rinadi.

Yozuvchi “Er-xotin” hikoyasini shunday jumlar bilan boshlaydi: “Yo‘q, ular anhor bo‘yida uchrashmadi. Uchrashuvda o‘ziniki qilib aytish uchun kitoblardan she‘rlar ko‘chirib olmadi. “O, men seni sevaman, sensiz yashay olmayman!” qabilidagi mavsumiy so‘zlarni” [Tog‘ay Murod, 2015:142] so‘zlashmagan bo‘lsa-da, ular oila kurishdi. Avvaliga hayotning turli baland-pastlariga qoqilib kun kechirishar edi. Hatto Barchinoy ko‘ngilsiz turmush bo‘lmaydi, degan paytlar ham bo‘ldi. Biroq Ural shoirning shox asari (farzandi) va er-xotin o‘rtasidagi muqaddas rishta tufayli ko‘ngillarida muhabbat kurtak yozdi. Ijodkor hikoyada muhabbat mavzusiga o‘zgacha yondashadi. Sof milliy qadriyatlar zamirida bu tuyg‘uning kamol topishini yosh oilaning turmushi timsolida ochib beradi. Adib muhabbat tasodifiy bir uchrashuvda emas, bir-birini tushunib muqaddas oila an‘analariga amal qilish orqaligina yuksalishini uqdiradi.

Xayriddin Sultonning “Dunyoning siri” hikoyasida ham muhabbat tuyg‘usining yana bir o‘ziga xos talqiniga guvoh bo‘lamiz. Hikoya voqealarining aksariyati dam olish maskani kutubxonasida yuz beradi. Turmushga chiqqaniga ko‘p bo‘lmagan kelinchak mana shu kutubxonada ishlab, “har kuni ertalab kelinlik

liboslariga burkanganicha gul-gul yashnab ishga keladi, lekin quyosh nuridan bebahra, rutubatli xonada malohatidan hayratga tushadigan tirik jon yo‘qligi tufayli andak afsus chekadi”[Xayriddin Sulton,2015:252]. Bu hujraga faqat ko‘rimsizgina student – Muzaffargina kirar, kirishi bilan kitoblarga ko‘milib ketardi. Bu kelinchakning g‘ashiga tegar edi. Shu tariqa o‘z eridan yetarlicha e‘tibor ko‘rmagan kelinchak xohlab-xohlamay kasalmand yigitga bog‘lanib qoladi. Kelinchak jisman nosog‘lom, ammo ruhan tetik bo‘lgan bu kimsaga qachon, nega ko‘ngil qo‘yganini har qancha mushohada qilmasin, tushunmaydi. Hikoya sarlavhasining asl mohiyati ham mana shu tuyg‘uda. Yozuvchi ishq-muhabbat oldida oila va tashqi go‘zallik ayrim hollarda ojiz ekanligini e‘tirof etadi.

Xullas, bu mavzuning mazkur hikoyalardagi ifodasida muhabbatning iztirobida dard, hijronida ayriliq, visolida erishish motivlarini talqin qilinishi bu tuyg‘u ibtidodan intihogacha abadiy hayotga dahldorligi bilan tipik xarakterga ega bo‘lsa, har bir ijodkor yuragida yangilanib, badiiyat olamida turfa xil jilolari bilan poetik ma’no kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Karimov B. Bir shoda marvarid//XX asr muhabbat haqida 20 hikoya(to‘plam). – T.:O‘zbekiston mil.ens, 2015.- B.4
2. Jo‘raqulov U. Nazariy poetika masalalari.-T.: G‘.G‘ulom, 2015.-B.153
3. Murod Muhammad Do‘st. Dashtu dalalarda. // XX asr muhabbat haqida 20 hikoya(to‘plam). – T.:O‘zbekiston mil.ens, 2015.- B.147
4. Olim Otaxon. Xotira va xayol. // XX asr muhabbat haqida 20 hikoya(to‘plam). – T.:O‘zbekiston mil.ens, 2015.-B.218
5. Yuqoridagi manbadan, B.221
6. Nazar Eshonqul.Oq alanga// XX asr muhabbat haqida 20 hikoya(to‘plam).– T.:O‘zbekiston mil.ens, 2015, B.252.
7. Yuqoridagi manbadan, B.253.
8. Yuqoridagi manbadan, B.253.
9. Tog‘ay Murod. Er-xotin // XX asr muhabbat haqida 20 hikoya(to‘plam). – T.:O‘zbekiston mil.ens, 2015.-B.142
10. Xayriddin Sulton. Dunyoning siri// XX asr muhabbat haqida 20 hikoya(to‘plam). – T.:O‘zbekiston mil.ens, 2015.-B.252

<i>Jabborova M.</i> “QISSAI JAMSHID” ASARINING POETIK XUSUSIYATLARI.....	148
<i>Hamrayev K. Xayrullayev A.</i> HIKOYA JANRIDA “ILK UCHRASHUV”, “AYRILIQ”, “VISOL” MOTIVI.....	157
<i>Ametova O.</i> YUSUF XOS HOJIBNING OBRAZ YARATISH MAHORATI...164	
<i>Aliqulova H.</i> YOR-YOR QO‘SHIQLARI VA XALQONA SO‘ZNING O‘ZIGA XOS IFODASI.....	170
<i>Xayrullayev A.</i> Hikoya janrida badiiy nutq shakllarining o‘rni.....	175
<i>Yo‘ldoshev O‘.</i> O‘ZBEK ARUZI TARIXI VA TARAQQIYOTI.....	183
<i>Ziyayeva Y.</i> “Saddi Iskandariy” dostonida tamagirlikning qoralanishi.....	184
<i>Nazarova D.</i> HUVAYDO IJODIDA AN‘ANA VA O‘ZIGA XOSLIK.....	190
<i>Mamiraliyev Q.</i> FAXRIYOR SHE‘RLARIDA JANRLAR MASALASI.....	198
<i>Fayziyeva D.</i> XOJAGON TARIQATI TASAVVUF NAMOYONDALARI HAQIDA ALISHER NAVOIY QARASHLARI.....	202
<i>Xayitaliyeva N.</i> POETIK NUTQNING YETAKCHI XUSUSIYATLARI.....	207
<i>Yoqubova S.</i> ChO‘LPON SAFARNOMALARIDA LIRO-EPIK TASVIR USULI.....	213

ADABIYOT O‘QITISH MUAMMOLARI: YECHIM VA TAKLIFLAR

<i>Qozoqboy Yo‘ldosh</i> “O‘TKAN KUNLAR” ROMANIGA METODIK YONDASHUV.....	220
<i>Husanboyeva Q.</i> “GO‘RO‘G‘LINING TUG‘ILISHI” DOSTONINI MUAMMOLI O‘RGANISH.....	229
<i>Niyozmetova R.</i> ASAR QAHRAMONLARINING SHAXSIY SIFATLARINI ANGLASH MASALALARI.....	245
<i>Boltaboyeva O.</i> NAMANGAN ADIBLARI IJODINI O‘RGANISHDA QIYOSIY-TIPOLOGIK TADQIQ METODIDAN FOYDALANISH (XILVATIIY IJODI MISOLIDA)	249
<i>Ubaydullayev N.</i> ABDULLA QODIRIYNING HAYOT YO‘LINI O‘RGANISHDA AVTOBIOGRAFIK ASARLARNING O‘RNI.....	256
<i>Abdurahmonova S.</i> ADABIYOT DARSLARIDA YANGI ZAMONAVIY METODLARDAN FOYDALANISHNING SAMARALI USULLARI.....	262

TALABALAR MINBARI ADABIYOT TA‘LIMIDA INNOVATSION G‘OYALAR

<i>Ashirova Sh.</i> ONA TILI TA‘LIMINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TALABLARI.....	269
<i>Karimova Y.</i> «BOBURNOMA» ASARIDAGI HIKMATLARNING XALQ OG‘ZAKI IJODIGA UYG‘UN XUSUSIYATLARI.....	275
<i>Abdurahmonova M.</i> RAMZ – UNIVERSAL BADIY VOSITA.....	282